రాజమాత

1

మహాభారత సంగ్రామం సమాప్తమైపోయిన పిమ్మట 15 సంవత్సరాల పర్యంతము గాంధారి ధృతరాష్ట్రులిద్దరూ ధర్మరాజ సన్నిధినే ఉండిపోయారు. ధర్మరాజా అంధ దంపతులిద్దరికీ ఏవిధమైన లోపమూ రానీయకుండా క్షణక్షణమూ కంటికి రెప్పలా కాపాడుతూండేవాడు. అంతేగాక అనుక్షణము వారి కనుసన్నలలోనే మెలగుతూ, కుమారులు లేకపోయారే అనే భావము కూడా వారి మనస్సులలో పొడసూపనీయలేదు. ధృతరాష్ట్ర మహీపతి అభ్యనుజ్ఞ లేనిదే తానై స్వయంగా ఏ రాజ్యకార్యమూ నిర్వహించలేదు. సామ్రాజ్యాధికార భారం ధర్మరాజు భుజస్కంధాలపైనే నిలిచినా హస్తినాపుర పౌర జానపదు లందరూ ధృతరాష్ట్రుడే రాజ్యరక్షణభారం వహిస్తున్నాడని భావించేవారట! ఆ 15 సంవత్సరాలూ ధర్మరాజా విధంగా మసలుకుంటూ అనేకవిధాలుగా గాంధారీ ధృతరాష్ట్రుల మన్ననలకు పాత్రుడైనాడు. ఇక కుంతీ దేవి, ద్రౌపదీదేవి మొదలయిన స్త్రీజనంకూడా గాంధారీ ధృతరాష్ట్రులకిద్దరికీ రాత్రింబగళ్ళేమరకుండా పరిచర్యలు చేస్తూ వేయి విధాలుగా వారిని కనిపెట్టి చూచారు.

మిగిలినపాండవులందరూ ధర్మరాజు అభీష్టప్రకారమే ప్రవర్తిస్తూ గాంధారీ ధృతరాష్ట్రులమనస్సు నొవ్వకుండా వారియెడల భయభక్తులతో మెలుగుతూ ఉండేవారు. అయితే ఈ విషయంలో భీమసేనుని పంథా మాత్రం బాగా మారిపోయింది.

అతడు ధృతరాష్ట్రునికి వినబడీ వినబడనట్లుగా దూరదూరంగా నిలబడి సూటీపోటీ మాటలెన్నో విసురుతూండేవాడు. ఒకనాడు 'ఆహా!

ఈ భుజద్వయం వల్లనే కదా దుర్యోధనాది దుష్టులందరూ నిర్ధూమధామ మైపోయారు!' అని తన భుజబలాని కెంతైనా మురిసిపోయాడు! ఈమాటలు కర్ణాకర్ణిగా ధృతరాష్ట్రచక్రవర్తి చెవిలో పడ్డాయి. ఇంకా ఇలాంటివే ఎన్నెన్నో సూటీపోటీ మాటలా అంధ నృపతిదాకా వెళ్ళిపోయాయి. పాపం! ధృతరాష్ట్రుడా ఎత్తిపొడుపు మాటలు భరించలేక లోలోపల ఎంతైనా కుమిలి కృశించిపోయేవాడు.

ఒకనాడతనికి హస్తినాపురం విడిచి వనవాసానికి వెళ్ళిపోవాలనీ, ఇక ఆయుశ్శేషం అంతా అరణ్యవాసంలోనే గడిపివెయ్యాలనీ సంకల్పం కలిగింది.

పిమ్మట ఒకనాడు ధర్మజునికి తన సంకల్పం తెలియజేశాడు. ధర్మరాజెంతమాత్రమూ దాని కంగీకరించలేదు. కాని అటు పిమ్మట కొంత కాలానికి హస్తినాపురం సందర్శించిన వ్యాస మహర్షి గాంధారీ ధృతరాష్ట్రుల కిక అరణ్యవాస మేసముచిత ధర్మమని ఆదేశించాడు. వ్యాసమహర్షి ఆదేశించిన పిమ్మట ధర్మరాజుకు కూడా వారి వనవాసాని కంగీకరింపక తప్పలేదు.

అనంతరం ధృతరాష్ట్రునికి యుద్ధంలో మృతులయిన భారతవీరు లందరికీ తిరిగి ఒకసారి యథావిధిగా పైతృక కర్మ లాచరించి అటు పిమ్మట గాంధారీదేవితో కలసి వనవాసానికి వెళ్ళిపోవాలనే సంకల్పం కలిగింది. వెంటనే విదురునికి తన సంకల్పం తెలియజేశాడు. విదురుడు ధర్మరాజసన్నిధికి వెళ్ళి ఆయనకు ధృతరాష్ట్రుని సంకల్పం ఎరుకపరిచాడు. ధర్మరాజా సంకల్పానికి కెంతో ఆనందించాడు. ధృతరాష్ట్రునికి పైతృక కర్మలకు కావలసినంత సువర్ణము పుష్కలంగా ఇవ్వవలెననీ, ఆయనచేత ఎన్నెన్నో దానధర్మాలు చేయించవలెననీ అనుకొన్నాడు.

కాని భీమసేనుడు దాని కంగీకరించలేదు. దుర్యోధనాదులు చేసిన దుష్కృత్యాలన్నీ తలుచుకొంగానే అతని హృదయం అంతా ఒక్కమారుగా దహించుకుపోయింది. ధృతరాష్ట్రుని కా విధంగా సువర్ణం అర్పింపరాదని నిష్కర్షగా చెప్పివేశాడు.

అర్జునుడాతని మాటల కీ విధంగా ప్రత్యుత్తరం ఇచ్చాడు:

“భీమా! వృద్ధ నరపతి భీష్మాది కురువీరులందరికీ పరలోకక్రియ లాచరింపవలెనని సంకల్పించాడు. పృథివి కంతటికీ ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యం వహించిన చక్రవర్తి ఆత్మబంధువులకు పితృకర్మలు చెయ్యసంకల్పించి మనలను సువర్ణం యాచిస్తున్నాడు. పూర్వం ఒకప్పుడాయన్ని మనం అయిదు ఊళ్ళైనా ఇవ్వవలసిందని యాచించాము. అలాంటి ఏకచ్ఛత్రాధిపతే మనల నిప్పుడు కేవలం పితృకర్మలకోసం సువర్ణం కావలెనని యాచిస్తున్నాడు! ఆహా! ఎంతటి కాలవిపర్యయం సంప్రాప్తమైంది! అందువల్ల ఇంత స్వల్పవిషయం కాదని తిరస్కరించడం ధర్మంకాదు. దీనికి నీ వంగీకరించవలెను.”

అయినా భీమసేనుని హృదయం కరగలేదు.

భీష్మద్రోణాదులైన బంధువర్గానికి తామే పితృకర్మ లాచరించవచ్చుననీ, ఇక మిగిలిన దుర్యోధనాదు లెవరికీ పితృకర్మ లాచరింపరాదనీ, వారంతా అధోలోకాలలో పడి మ్రగ్గిపోవాలనీ చెప్పి తన లోపలి అక్కసంతా వెళ్ళగక్కాడు. అంతటితో ఊరుకోక దుర్యోధనాదులు తమయెడల నెరపిన దుశ్చేష్టితాలన్నీ వరసగా ఏకరువుపెట్టాడు.

అనంతరం అర్జును డతనికి అనేకవిధాలుగా చెప్పి చూచాడు. అయినా భీమసేనుడు దాని కంగీకరించలేదు.

అప్పుడు ధర్మరాజిక ఏమిచెయ్యడానికీ పాలుపోక స్వయంగా స్వీయకోశాగారంలో నించి ధనం సమర్పింపగలననీ, భీమసేను డన్నమాటలను కినియవద్దనీ ధృతరాష్ట్రునికి సందేశం పంపించాడు.

విదురు డా సందేశం యథాతథంగా ధృతరాష్ట్రునికి తెలియజేశాడు. ధర్మరాజార్జును లన్నివిధాలా అతని సంకల్పం నెరవేర్చగలమని అన్నారనీ, భీముడుమాత్రం మొట్టమొదట దాని కెంతమాత్రమూ అంగీకరించలేదనీ, అయితే అన్నగా రావిధంగా ప్రత్యుత్తరం ఇచ్చిన తరవాత ఒక్క నిట్టూర్పు విడిచి తన అర్ధాంగీకారంమాత్రం తెలియజేశాడనీ విన్నవించాడు. భీమసేనుని మాటల కన్యథా భావించవలదని ధర్మపుత్రుడు ప్రత్యేకంగా పంపించిన విజ్ఞప్తి కూడా అతనికి తెలియజేశాడు.

ధృతరాష్ట్రు డటుపిమ్మట ధర్మరాజు సమర్పించిన పుష్కల సువర్ణ

ధనరాసులతో భీష్మద్రోణాది బంధుజనుల కందరికీ యథావిధిగా పైతృక కర్మ లాచరించి మరునాటి ప్రభాత వేళ అరణ్య వాసానికి ప్రయాణ మైనాడు.

2

ధృతరాష్ట్ర నృపతి వల్కలాజినాలు ధరించి గాంధారీదేవితో కలిసి అరణ్యవాసానికి బయలుదేరి పోతున్నాడనే వార్త నాలుగువైపులా వ్యాపించగానే హస్తినానగరం అంతటా ఒక మహా కోలాహలం బయలుదేరింది. పౌరులందరూ అశ్రుపూరిత నేత్రాలతో హస్తినాపుర రాజవీధులలో నిలబడి, అరణ్యవాసానికి తరలిపోతున్న వృద్ధ ధృతరాష్ట్ర చక్రవర్తి వైపు రెప్పపాటు లేకుండా తిలకించారు. ధృతరాష్ట్రుడు దోసిలి ఒగ్గి నెమ్మది నెమ్మదిగా సాగిపోతూ తానూ, తన కుమారులూ చేసిన అపరాధాలన్నీ మన్నించవలసినదని పౌర జానపదు అందరినీ సవినయంగా అభ్యర్థించాడు. చక్రవర్తి అభ్యర్థన వినగానే పౌరజానపదు అనేకులు పెద్ద పెట్టున విలపించారు.

ధృతరాష్ట్రుని అరణ్యవాస యాత్రలో రాజమాత కుంతీదేవి మున్ముందుగా సాగిపోయింది. ఆమె భుజం అవలంబనంగా గ్రహించిన గాంధారీదేవీ, ఆమె భుజం అవలంబనంగా గ్రహించిన ధృతరాష్ట్రుడూ కుంతీదేవి అడుగుల్లో అడుగులు వేసుకొంటూ నెమ్మదిగా సాగిపోయారు. వారి వెంట పాండవులు, ద్రౌపది, సుభద్ర, ఉత్తర మొదలయిన రాజ కాంత లంతా నడిచి వెళ్ళారు. ధృతరాష్ట్ర చక్రవర్తి అరణ్యవాసయాత్ర వేళ అంతవరకు ఎండ కన్నెరగని మహిళ లెందరో అశ్రుపూరిత నేత్రాలతో రాజ వీధులలో పాదచారిణులై సాగిపోయారు.

క్రమక్రమంగా వారందరూ హస్తినాపుర వర్ధమాన ద్వారం దాటి వెళ్ళిపోయారు. ధృతరాష్ట్రుడు పౌర జానపదుల నందరిని తిరిగి స్వగృహాలకు మరలిపోవలసిందని ప్రార్థించాడు. క్రమక్రమంగా పౌరులందరూ స్వభవనాలకు మరలిపోయారు. అయితే సంజయుడూ, విదురుడూ కూడా ధృతరాష్ట్రునితో బాటే వనవాసానికి తరలిపోయారు.

కుంతీదేవి ఆ అంధ వృద్ధ దంపతులిద్దరికీ మార్గం చూపిస్తూ ముస్ముందుగా అలాగే సాగిపోయింది.

ధర్మపుత్రుని ఆ క్షణంలోనే ఆమె వారితో కలిసి అలాగే వనవాసానికి సాగిపోగలదేమో అన్న అనుమానం పట్టుకొని వేధించసాగింది.

"కుంతీదేవి అంతకుపూర్వం ఎన్నడూ అరణ్యవాసానికి బయలుదేరి పోయే సంకల్పమైనా వ్యక్తంచేసి ఉండలేదే! ద్రౌపదీదేవి మొదలయిన వధూజనంతోనైనా ఆ విషయం ముచ్చటించి ఉండలేదే! అయినా ఆమెకా సమయంలో మహాత్సంకల్పమైనా కలిగిందా?" అని ధర్మరాజనేక విధాలుగా మథన పడినాడు.

ఇలాంటి అనుమానం మిగిలిన పాండవులకు గాని, ద్రౌపదీదేవి, సుభద్ర మొదలయిన అంతఃపుర స్త్రీలకు గాని అణువంతైనా కలగలేదు.

రాజమాత కుంతీదేవి ఒకమారైనా వెనుకకు తిరిగి చూడకుండా అలాగే ముందుకు సాగిపోతున్నది. ధృతరాష్ట్రాదులంతా అప్పుడే హస్తినాపురం దాటి కొంతదూరం సాగిపోయారు. ధృతరాష్ట్రుని ప్రయాణవేళ మహారాజ ప్రాసాదాలలో మ్రోగించిన ప్రయాణభేరీ ధ్వనులింకా మంద్రమంద్రంగా మారుమోగుతూనే ఉన్నాయి. ప్రాతఃకాల ప్రయాణవేళ ధౌమ్యాది పురోహితులు పఠిస్తున్న స్వస్తిమంత్రాలు తూర్య ధ్వనులతో స్పష్టాస్పష్టంగా స్ఫురించాయి. బాలభానుకిరణాలు వారి మార్గంలో సువర్ణాక్షతలవలె తళతళ మెరిశాయి. అప్పుడే మేలుకొన్న పక్షుల కలకలారావాలు వారందరికీ ఉపచారవాక్యాలవలె వినిపించాయి.

వారందరూ ఇంకా చాలా దూరం సాగిపోయినా కుంతీదేవి ఆ వృద్ధదంపతులకు దారిచూపిస్తూ గంభీరంగా అలాగే సాగిపోయింది. ధర్మపుత్రునికి ఆమె మరి వెనుకకు మరలివచ్చే సూచనవలే స్ఫురించలేదు.

3

నెమ్మదిగా ఆమెను సమీపించి దోసిలి ఒగ్గి నిలబడి—"అమ్మా! నేను మహారాజును అనుసరించి చాలాదూరం వరకు వెళ్లుతున్నాను. నీవు పరజనంతో కలిసి వెనుకకు మరలి పోవలసింది." అని ప్రార్థించాడు.

దానికి కుంతీదేవి ఏమీ మారుపలకలేదు. ఆమె నేత్రాలనుండి కన్నీరు అవిరళ ధారగా ప్రవహించింది. ఆమె ఇంకా కొంతదూరంవరకు అలాగే సాగిపోయింది. ధర్మరాజుతిరిగి సవినయంగా ఆమెను సమీపించి తన ప్రార్థన మన్నించవలసిందని బ్రతిమాలుకొన్నాడు.

దానితో ఆమె ఒక నిమిషం నిలబడింది. ఆమె భుజం అనుకొని నడక సాగిస్తున్న గాంధారి, గాంధారి భుజంఅనుకొని యాత్రసాగిస్తున్న ధృతరాష్ట్రుడు కూడా నిలబడి పోయారు. కుంతీదేవి గద్గదస్వరంతో నెమ్మదిగా సమాధానం చెప్పింది.

"నాయనా! సహదేవుని మనస్సెన్నడూ నొప్పింపవద్దు. అతడు నన్నెన్నడూ వదిలి ఉండలేడు. ఇక నీవే అతని కేడుగడ!

"ధర్మరాజా! నాహృదయం వజ్రవినిర్మితం! కనకనే కర్ణకుమారుణ్ణి ఆ విధంగా నీటిపాలు చేసుకొన్నాను! అతనినిగూర్చి ఇంకా ఎన్నెన్నో మహాదానా లర్పించవలసినది.

"ధర్మపుత్రా! ద్రౌపదీదేవికి అభీష్టమైన మార్గంలోనే నడుచుకో! భీమార్జునాదుల నందరినీ ఇకనించి నీచేతిలో అప్పగిస్తున్నాను.

"ఈ పైన ఈ అత్తమామ లిద్దరికీ పరిచర్య చేస్తుంటూ నేను కూడా వారితోబాటే వనవాసం చెయ్యాలని సంకల్పించాను"

అని చెప్పి మరి మాటలేకుండా, మళ్ళీ వెనక్కైనా తిరిగి చూడకుండా కుంతీదేవి అలాగు నడిచిపోయింది.

ఈ ప్రత్యుత్తరం వినగానే ధర్మరాజు హృదయానికి వజ్రాఘాతం తగిలింది. అతని ముఖం వెలవెలబోయింది. ఒక్క నిట్టూర్పు విడిచిపెట్టి తిరిగి కుంతీదేవి కిలాగ విజ్ఞప్తి చేసుకొన్నాడు.

"అమ్మా! నీ విలా గనడం ధర్మంకాదు. నీ వనవాసానికి నేనను మతించేదిలేదు. నీ వనేక విధాలుగా మాలో ఉత్సాహశౌర్యా లుద్రేకింపజేసి సంగ్రామరంగానికి పురిగొల్పావు. నేను నీ ప్రోత్సాహంవల్ల శత్రువులందరినీ నిశ్శేషంగా సంహరించివేసి భూమండలానికంతటికీ ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యం వహించి అకళంకమైన క్షాత్రధర్మం పరిపాలిస్తున్నాను. ఈ సమయంలో నీవు మమ్మల్ని విడిచివెళ్ళడం న్యాయంకాదు. అమ్మా! కొడుకులతోనూ, కోడళ్ళతోనూ కళకళ్లాడే రాజ్యం విడిచిపెట్టివెళ్ళిపోవ

డానికి నీకు మనస్సెలా ఒప్పింది? నీవు నిర్జనమైన అరణ్యములో నివసింప లేవు. మా మీద కనికరించు తల్లీ!"

ఒక్క నిమిషం సేపామె ధర్మరాజన్న మాటలన్నీ శ్రద్ధగా ఆలకించింది. తిరిగీ ఆమె నేత్రాలనుండి ఉవ్వెత్తుగా బాష్పధారలు ప్రవహించాయి. అంతేగాని ధర్మరాజడిగిన ప్రార్థనకామె సమాధానమేమీ చెప్పలేదు. జలజల రాలే బాష్పధారలతో అలాగే నడిచిపోయింది.

అటుపిమ్మట ఆమెతో ఆ విషయం ప్రసంగించడానికి ధర్మజునికి మరి సాహసం కలగలేదు. అయినా ఆమె వెనువెంటనే ఇంకా కొంత దూరం వరకు అలాగే సాగిపోయాడు.

ధర్మరాజు పార్శ్వ భాగంలో నడుస్తున్న భీమసేనుడీ ప్రసంగం అంతా శ్రద్ధగా ఆలకిస్తూనే ఉన్నాడు. అతనితో కలిసి వెంట వెంటనే నడిచివస్తున్న మిగిలిన అర్జున నకుల సహదేవాదులందరూ కూడ ఆ ప్రసంగం విన్నారు. అన్నగారే మరి మాటలాడడానికి సాహసించలేదన్న విషయం వారోక కంట కనిపెట్టి చూచారు. అందువల్లనే వారుకూడా ఇక మాటలాడడానికి సాహసించలేక పోయారు. భీమసేనునికి వారందరి కౌదాసీన్యమూ దుస్సహమైపోయింది. అదీగాక కుంతీదేవి వృద్ధులను అత్తమామ అనడం కూడా అతనికి నచ్చలేదు. అతడు కొంత తొందరగా కుంతీదేవి పార్శ్వానికి నడిచి వెళ్ళిపోయాడు. ఆమె అతన్ని చూచీ చూడనట్టుగానే సాగిపోయింది. గాంధారీ ధృతరాష్ట్రులకు మార్గంలో ఏ విధమైన తొట్రుపాటూ సంభవించకుండా అత్యంత భద్రంగా వారిద్దరినీ వెనువెంట తోడ్కొనిపోయింది.

భీమసేనుడామె పక్కగానే అడుగులు వేసుకుంటూ కొంచెం ఉద్ధృత స్వరంతో ఇల్లాగన్నాడు:

"మహారాజ్ఞీ! నీవీ సామ్రాజ్య వైభవం అంతా అనుభవించవలసిన శుభ సమయమిది! ఈ సమయంలో ఇలాగ అరణ్యాలకు వెళ్ళిపోవడం ఏమీ సముచితంగా లేదు. చేజేతులా నీవే మా అందరిచేతా జననాశనం చేయించావు. అలాంటి దానవిప్పు డిలాగ అరణ్యవాసానికి బయలుదేరి పోవడానికి కారణం నాకవగతం కావడం లేదు. నీ వీ విధంగా అరణ్యవాసం చెయ్యడం న్యాయం కాదు! సుఖంగా యుధిష్ఠిరుని

సామ్రాజ్య వైభవం అనుభవిస్తూ హస్తినాపురంలో ఉండవలసిందని ప్రార్థిస్తున్నాను. మహారాజ్ఞీ! దయతో నా ప్రార్థన మన్నించవలసిందని కోరుతున్నాను.'' భీమసేనాదుల వెనువెంట ద్రౌపదీదేవి మొదలయిన అంతఃపుర మహిళలు కూడా నడుస్తూనే ఉన్నారు. భీమసేనుడీ విధంగా ప్రసంగించిన తరువాతనైనా వారికి మాటలాడడానికి సాహసం కలుగ లేదు. అలాగే కొంతదూరం వరకు నిశ్శబ్దంగా ఆమె వెను వెంటనే నడిచి వెళ్లారు. వారి ముఖాలన్నీ విషాదంతో వివర్ణములై పోయాయి.

కుంతీదేవి మొదట కొంతసేపటివరకు భీమసేనునికి ప్రత్యుత్తరం చెప్పలేదు. వారందరి ముఖాలూ కన్నీటిధారలతో తడిసిపోయిన విషయం ఆమె గ్రహించకపోలేదు. అయినా సంతతంగా ప్రవహిస్తున్న కన్నీటి ధారలతో అలాగే నడిచిపోతూ చీర చెరగుతో ఒకే ఒకసారి కన్నీరు తుడుచుకొని, ఒక నిమిషం ఆగి, ఎంతో ఆప్యాయంగా భీమసేనుని వైపు చూచి నెమ్మదిగా ఇలాగన్నది:

“నాయనా! మీరందరూ దుర్ద్యూతంలో పరాజితులై పరాభవ భిన్నులై నిస్తేజస్కులై పోయినారు. ఆ సమయంలో పాండుమహారాజు సంతతి నిర్వీర్యమైపోయిందే అనే విషాదంతోనే మీలో క్షాత్రధర్మం ఉత్తేజింపజేశాను. వెయ్యి ఏనుగులతో సమాన బలశాలివైన నీవు దైన్యంతో కుంగిపోతున్నావనే భయంతోనే నీలో పౌరుషాన్ని ప్రజ్వలింప జేశాను. ధర్మసంరక్షకుడుగా నిలబడవలసిన ధర్మజుని కిక వనవాస దుర్గతి పట్టకుండా అతని నీ యుద్ధోద్యోగానికి పురి గొల్పాను. విజయానికి పరాజయం అనుచితమనే దృష్టితోనే అతని నీ విధంగా సముద్ధరించాను. ఇక నకుల సహదేవుల మాట వేరే చెప్పనే అక్కరలేదు గదా!

“ద్రౌపదీ దేవిని ఆనాడు నిండుపేరోలగంలో ఒక్క క్రీతదాసిగా అవమానించినప్పుడే నాకీ పాండవకులం నశించి పోగలదనే భయం కలిగింది. ఆ క్షణంనించీ నీలో క్షాత్రవదుస్సహమైన శౌర్యాన్ని జ్వాలాప్రజ్వలింపజేశాను. ఆ విధంగా మిమ్మల్ని అందరినీ సముద్ధరించడానికి గల కారణం ఇంతే!

“అంతేగాని సామ్రాజ్యభోగా లనుభవించటంకోసమే నేనిదంతా చేసి ఉండలేదు సుమా! పాండుమహారాజు జీవిత కాలంలోనే నేను

సమస్త సామ్రాజ్యభోగాలూ అనుభవించాను. నాకు వాటితోనే సంపూర్ణ సంతృప్తి కలిగింది.

"ఆయన లేని నాకీ సామ్రాజ్యభోగాలేల నాయనా?

"తపస్సు చేసి ధర్మలోకం చేరుకోడానికే నే నరణ్యానికి వెళ్ళిపోతున్నాను.

"వృద్ధులైన గాంధారీ ధృతరాష్ట్రులే నాకిక అత్తమామలు. వారిద్దరి శుశ్రూషతోనే నాశరీరం శుష్కింపజేయవలెనని సంకల్పించాను"

అని చెప్పి ఆమె యుధిష్ఠిరుని వైపు చూచి ఇంకా ప్రశాంత స్వరంతో ఇలాగ చెప్పింది.

"నాయనా! ధర్మరాజా! నీవు మాతో చాలాదూరం వచ్చావు. ఇక నీవు భీమసేనాదులతోను, కోడళ్ళతోను కలిసి వెంటనే హస్తినాపురానికి మరలిపో!

"ధర్మదేవత నీ హృదయంలో సుప్రతిష్ఠితమై ప్రకాశించు గాక"

అని చెప్పి, మళ్ళీ తిరిగి చూడకుండా, ఆమె అలాగే నెమ్మదిగా అడుగులు వేసుకుంటూ వెళ్ళిపోయింది.

కుంతీదేవి ప్రత్యుత్తరంతో భీమసేనునితోబాటు మిగిలినవారందరూ దించిన తలలిక ఎత్తనేలేదు.

ఆటుపిమ్మట అందరూ నిశ్శబ్దంగా గాంధారీ ధృతరాష్ట్రులకూ కుంతీదేవికి ప్రదక్షిణ నమస్కారాలాచరించి సన్నసన్నని రోదన ధ్వనులతో హస్తినాపురానికి తరలిపోయారు. కాని కనిపించినంతవరకు వారి చూపులన్నీ కుంతీదేవిపై ప్రసరించాయి.

అయితే మహారాజమాత కుంతీదేవి మరి వెనకకు దృష్టి మరల్చకుండా గాంధారీ ధృతరాష్ట్రుల నిద్దరినీ ఆదేవిధంగా తన వెనువెంటనే నడిపించుకుపోయింది.

పాండవులందరూ గోవులేని గోవత్సాలవలె విషణ్ణవదనాలతో నిట్టూర్పులు విడుస్తూ నెమ్మది నెమ్మదిగా హస్తినాపురం చేరుకున్నారు.